

A SZIRBIK MIKLÓS TÁRSASÁG FÜZETEI

20

PÉTER LÁSZLÓ

**Apa és fia
Takáts Lajos és Takáts Endre**

Makó, 2007

920

P60

Takáts Lajos

Takáts Lajos 1879. január 27-én született apátfalvi szegényparasztcsaládban a 163. sz. házban. (Akkor még nem voltak hivatalos utcanévek, a házakat 1-től kezdve folyamatosan számozták.) Gilicze János szívességéből tudom azt is, hogy nagyapja, Takáts B. Vince földműves, édesapja, szintén Takáts B. Vince (1855–1905) pedig napszámos volt. Édesanyja, Simon Mária, mint a születési anyakönyvből kiderül, nem tudott írni! A keresztszülei a rokonságból kerültek ki: a nőtlen Takáts B. József és a hajadon Simon Katalin tartotta keresztvíz alá. Nagyapja még élt, amikor ő született, de nagyanyja, Bálint Julianna már nem.

Az apátfalviak talán tudják, hol volt a 163. sz. ház, és milyen ragadványnevet rövidít a család nevében a B. Ezt Takáts Lajos is használta még 1910-ben is B. Takáts Lajos formában a Magyar Nyelvben és a Magyar Nyelvőrben közölt első dolgozatainak szerzőjeként. Így e folyóiratok repertóriumaiiban külön szerzőként tartják nyilván.

Takáts Lajos Makón, Szegeden, Egerben járt gimnáziumba. Egerben azért, mert papi pályára készült. Érettségi után mégis a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára iratkozott, és 1907-ben ott szerzett magyar, latin, görög és történelem szakos tanári oklevelet. Gyakorlótanárként már 1906 őszétől tanított a szamosújvári főgimnáziumban. Itt ismerte meg az örmény származású, pintér iparos apától született, árva, 16 éves Veverán Annát (1889–1967), és feleségül vette. Ifjú arája Debrecenben a Svetits intézetben nevelkedett.

Takáts Lajos fiatalon verselgetett; egyetemi hallgató korában költeményei a Magyar Szemlében, a Magyar Géniuszban, pályakezdő tanárként a marosvásárhelyi Egyetértésben és makói lapokban láttak napvilágot. 1900-ban Makón *Rózsabokor* címmel verseskötete is megjelent.¹ Tudományos ambíciókat is melengetett. Mint elsőgenerációs értelmiségi, tudatosan fordult vissza szülőfalujának népéhez, közelebből nyelvi hagyományaihoz, és 1909-ben a Magyar Nyelvőrben jelent meg *Az igeragozás a csanád-apátfalvai nyelvjárásban* című dolgozata. Ugyanebben az évfolyamban *Össze* címmel nyelvtörténeti adalékokat közölt. 1910-ben a másik nyelvtudományi szakfolyóiratba is leadta névjegyet *Három mondattani sajtáság a désiei nyelvből* című kisebb közleményében.

1911-től a jászberényi kir. kat. főgimnáziumban tanított.² Az 1912. évi nyomtatott értesítőben jelent meg *Útmutatások a magyarról latinra való fordításhoz* című értekezése.

Az első világháború kitörésekor, 1914. augusztus 24-én behívták, és mint népfelkelő hadnagy végigszolgált a háborút; igaz, nem a fronton, hanem a hadtáp-

¹ Uo. — Lehet, hogy részben álnéven; a Nyugat-előd Magyar Géniusz (1902–03) repertóriumában nem szerepel a neve (Nyugat-repertórium. Összeáll. Galambos Ferenc. Bp., 1959. 415–441).

² Makó és Csanád–Torontál vármegyei községek. Szerk. Barna János. Bp., 1929. 188.

zászlóaljban. Ennek ellenére arany érdemkeresztet kapott „a vitézségi érem szagján”.³

1918. október 1-jén szerelt le, hazatért szülőföldjére, és Makón kezdett tanítani.⁴ Csúpan az órafelosztás véletlenül múlt, hogy sem József Attila, sem Erdei Ferenc nem volt a tanítványa. *Az apátfalvai nyelvjárás* című doktori értekezése megjelent 1926-ban a Csanád vármegyei Könyvtár 7. számaként, s a maga korában színvonalas nyelvjárásleírásnak számított. Az igeragozásról szóló fejezetben felhasználta a Nyelvőrben 1909-ben közölt első közleményét, de a szerkesztőnek, Simonyi Zsigmondnak ott tett lapalji megjegyzései nyomán két ponton ki is egészítette. Dolgozatát a Nyelvőrben nyelvjárásainknak kiváló kutatója, a Nyelvőr akkori szerkesztője, Balassa József méltatta, hangoztatva, hogy az apátfalvai nyelvjárásnak „ez a részletes, gondos leírása” a nyelv jellegzetes átmeneti állapotát rögzíti. A török alatt elpusztult, a hódoltság után, a 18. század közepén, részben környéki helységekből (a Csongrád megyei Ányásról, Hódmezővásárhelyről, Mindszentről, Szegedről, Szentesről, Tápérről; a Csanád megyei Földeákról, Makóról; a Békés megyei Orosházáról; az Arad megyei Ószentannáról, Szentmártonból), részben pedig a Jászságból (Gömör, Heves, Hont és Nógrád megyékből) újratelepült község nyelvjárása a vegyesből kezdett integrálódni, összegeződni, részben pedig a környék, főként Makó ő-ző nyelvjárásának nyomasztó hatására hozzá igazodni. Takáts Lajos a 20. század eleji nyelvállapotot rögzítette. A betelepülők jórésze *ë-ző* nyelvet hozott magával. De már Takáts Lajos vagy két tucat olyan szót sorolt föl, amelyet már akkor *ö-ző* változatban használtak (*böcsület, bödön, csöbör, föld, földél, föld, földött, fönt, gölöncsér, köcsög, köll, körösz, öspörös, Örsébet, pödör, söpör, szög, vödör, vörös* stb.) Pedig — írta — „a régi öregek beszédében” (tehát a 19. század nyolcvanas, kilencvenes éveiben) még ezeket így mondták: *böcsület, főd, kérészt, szög, vörös* s így tovább. „Mindmáig — úgymond — s következetesen megmaradt: *észik, éssz, még* [mind igekötőként, mind közöszóként], *szëm* (de: *szëmöcs* vagy *szömöcs, szëmöldök* vagy *szömöldök, tész, vész.*” Érdekes a *förtelëm* szó: az első rövid zárt *ë*-ből már *ö* lett, a második még megőrizte az *ë*-t. Szintén két-három tucat szóban az *ë*-ből már — nyilván a köznyelv és az iskola hatására — rövid nyílt *e* lett (*berzenkedik, csecsemő* [de *csëcs!*] *fecske, fest, gerjed, gesztenye, kegyes, kételkedik* stb.). A 20. század elején még olyan jellegzetesen palóc sajtáságok is éltek az apátfalviak ajkán, mint a *csíp* ige mélyhangú *i*-je: tehát nem *csípem*, hanem *csípom*; múlt időben nem *csípett* vagy *csípött*, hanem *csípott!* Viszont a palóc *ly* ejtése (*gólja*) akkor már kiveszett; ritkán *l* lett belőle (*billeg, hüle, kölök, pöndöl, királ, goló, foladik*), többnyire azonban *j*, akár a köznyelvben, de néhány többlettel (*ápojít* [ápol], *főjhő, majtër, mejj, sajáta, sajétrom, tajiga, tajicska, távojodik*). A székely nyelvjárások nyoma

³ [Máriaöldy Márton:] Takáts Lajos dr. = A szegedi m. kir. állami Klauzál Gábor gimnázium negyvenkötödik évkönyve az 1939–40. tanévről. Közzétette vitéz dr. Máriaöldy Márton igazgató. Szeged, 1940. 3–4.

⁴ A makói gimnázium 100 éve. Szerk. Gera Tibor igazgató. Makó, 1995. 299.

volt akkoriban az apátfalvi nyelvben a változó tövűek (pl. *bokor~bokrot*) módjára való ilyen toldalékolás: *litër~litřet; motor~motrot*. Tamás Áron elbeszéléseiben találunk ilyen alakokat. Ez ma már egészen bizonyosan ismeretlen Apátfalván is.

Takáts Lajos dolgozatának ugyanis legfőbb értéke, hogy a századelő apátfalvi nyelvjárásának *átmeneti jellegzetességeit* rögzítette. Hiszen ma már a régi palóc és jórészt az alföldi nyelvi sajátosságok is kivesztek az élőbeszéből. Nem ismerem ugyan az apátfalvi nyelv mai állapotát, de jellemzőnek tartom Polner Zoltán esetét. A Csongrád Megyei Hírlap 1979. augusztus 12-i számában *Miért nem ö-znek az apátfalviak?* címmel Takáts Lajos kutatásaiból, példaszavaiból és példamondataiból közölt szemelvényeket. Egy névtelen, „17 éves olvasó Apátfalváról” kétségbe vonta, mi több: hülyeségnek minősítette az olyan tájnyelvi alakokat, mint *süvény, cüvek, nékü, fëngépész* [fényképész!], *rezenéros* [nazarénus!]. Ez utóbbi kettőt Takáts népetimológiának minősítette. Szerintem nem azok, mert a nép számára értelmetlen, többnyire idegen vagy számára idegennek hatóan képzett szavakból számára értelmes szavakat alkot, (mint a *Castellumból* lett *Keszthely*, a *peronoszpórából* a *fenerosszpora*). Igaz, a *fëngépész* második eleme (*gépész*) értelmes, de valójában a *fëny~fën* csak kiejtésbeli különbség, nem jelentésbeli. A *rezenérosnak* pedig éppúgy nincs értelme, mint a nép számára a *nazarénusnak*, hiszen aligha értette benne a *názáreti* latin alakját.

A névtelen levélíró szerint „ma már” (tehát 1979-ben) „véletlenül sem mond senki ilyet: *A kutyát is, ha pirongatik, a pitarajtóból elmén*”. Igaza volt. „Ma már” a mai öregek sem mondanak ilyet. De egykori hitelességét senki sem vonhatja kétségbe.

A *Népünk és Nyelvünk* 1931. évi kötetében a ceglédi tudós tanár, Túri Károly írt ismertetést Takáts Lajos dolgozatáról. Néhány apró kifogása után megállapította: „ezekért a hibákért bőségesen kárpótol bennünket bő példatára, amelyet minden egyes változásra föl sorakoztat”. Takáts Lajos könyvecskéjének utolsó lapján jegyzetben ezt írta: „Még nagy csomó szót és szólást, közmondást, mondókát és verset gyűjtöttem Apátfalván. Sajnos, e füzetke korlátozott terjedelme miatt csak a nyelvtani anyagot adhattam közre.” Erre utal Túri Károly ismeretésének végén: „Nagyon jó lenne, ha a szerző azt a nagy csomó szót, szólást, közmondást, mondókát és verset, amiket Apátfalván gyűjtött, valami úton-módon közkinccsé tenné, hátha még sokkal több, eddig ismeretlen tájszó kerülne elő. Már ezen értekezésben is akad egynéhány.”

Sajnos, Takáts Lajosnak e gyűjtése nem maradt meg. Néhány szómagyarázatot még közölt a *Népünk és Nyelvünkben* s a *Magyar Nyelvben* is. Ez utóbbiban pl. a régiségből ismert, a mi Kukutyinunkhoz hasonló jelentésű *Nárityen* szót kétszer is magyarázta (1927, 1928), és utolsó nyelvészeti írásában, 1929-ben *Kevertmes* etimológiájához szólt hozzá. Cáfolta a népetimológiás (*Kövertmes*) eredetet, és máig helytállóan a török (közelebből kun) eredetű *-miş* képzőt ismerte föl benne; ugyanazt, amely *Ötömös* helyneveinkből is ismeretes.

Szintén a Csanád vármegyei Könyvtárban, a 22. sz. füzetként jelent meg a makói gimnázium akkori névadójáról írt alapos történeti tanulmánya *Csanád vezér* címmel. Jobboldali hírében állt⁵, de pályaképében följegyezték róla, hogy a szegénység városnegyedében, Honvédban napközi otthont létesített; 1927-ben megszervezte, és „másodállásban” igazgatta a róm. kat. polgári iskolát;⁶ és egy időben elnöke volt a hagymatermelők egyesületének.

1931-ben helyezték Szegedre, a Klauzál Gábor Gimnáziumhoz. Hadifogságban elpusztult bátyámnak, Péter Ferencnek (1924—1945) osztályfőnöke és latintanára volt. „Az öreg Takit” nem szerették: szigorúnak, keménynek tartották.

A gimnázium 1936. évi értesítőjében *A hangos olvasás* címmel jelent meg programtervezése. 1937-ben igazgatói címmel tüntették ki. 1939-ben saját kérelmére nyugállományba vonult. (Érdekesség, hogy ebben az évben szerzett gépkoocsivezetői jogosítványt!) Hagyatékában és töredékben maradt *Endre fiam szavai* című dolgozata, amelyben gyermekének nyelvi fejlődését kezdte végig kísérni.⁷

⁵ Vö. Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója*. Bp. 1963. 217, 223, 245, 252, 276, 412.

⁶ Makó, i. m. 188, 218.

⁷ Unokájának, Takáts Rózsának szíves közlése. 1997. okt. 19.

Takáts Endre

Takáts Lajos fia, Endre is Apátfalván született 1907. július 27-én. A világháborút az apa nélkül maradt család Jászberényben szűkösen, olykor — ahogyan Takáts Endre gyermekeinek mesélte — csalánfözeléken élte át. Takáts Endre az elemi iskolát és a gimnázium első két osztályát Jászberényben végezte. A makói — 1922-től Csanád vezér — reálgimnáziumban egy osztállyal járt József Attila alatt. Jeles volt; év végén csaknem mindig kapott valami jutalmat, pénzt, könyvet. Aligha azért, mert az apja is ott tanított. Kiváló tornász volt; felemás korláton középiskolai bajnokságot is szerzett.

1925-ben jelesen érettségizett, és ősszel a bécsi Rudolf tudományegyetemen teológiai tanulmányokba kezdett. Itt tökéletesítette német- és latintudását, tanult görög, francia és héber nyelvet. 1930-ban pappá szentelték, de csak jóval később, 1938. július 9-én avatták teológiai doktorrá. 1930 nyarán nagy utazást tett Svájcban és Olaszországban. Később Bulgáriában és Isztambulban is járt.

1938-ban, Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján, Vinkler László festőművész oltárképet festett a Dóm tér sarkán levő egyetemi Szent Imre Kollégium kápolnájába. Középkori szokás szerint egyik alakjában önmagát, másokban kortársait (pl. Glattfelder Gyula megyés püspököt) örököltette meg. Szent Imre herceg arcvonásait a kollégium prefektusáról, Takáts Endréről mintázta.⁸

A hittanár

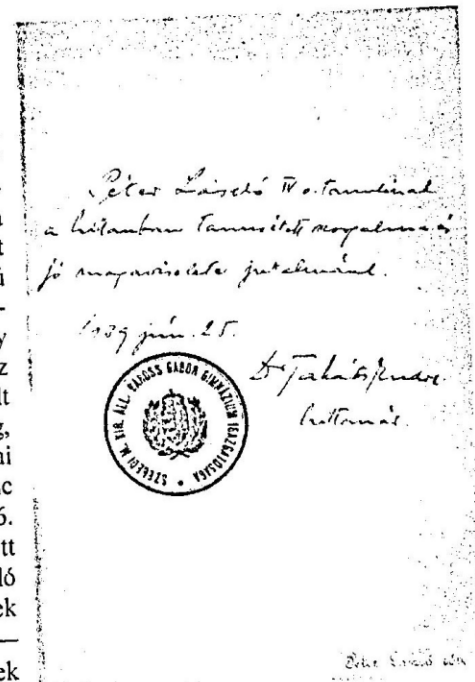
Takáts Endre a hittanárom volt. Nem láttam papot, aki összeszedettebben, elmélyültebben celebrálta volna a szentmisét, mint ő. Két kezét feszesen szétártva, halk, de tisztán artikulált hangon mondta a latin szöveget. Nem nézett sem balra, sem jobbra, csak az oltárra, a misekönyvbe, az oltáriszentségre.

Hangulatember volt. Sovány, szép arca azt a hitet keltette bennem, hogy gyomorfekélye lehet, s olyankor kedvetlen, szigorú, amikor fájdalmai vannak. Azóta sejtem, hogy természetes hajlamainak és vállalt hivatásának kínzó ellentéte nyomasztotta kedélyét. Ilyenkor csak ült a katedrán, maga elé tette zsebóráját, és láncát fáradhatatlanul tekergette köré, köré... A felelőtől nem kérdezett semmit. Ha elakadt, vészjósló hangon megkérdezte: — Tudsz még valamit mondani?

Ha jó kedve volt, reverendája röppült utána, amint föllépett a katedrára. A felelőt faggatta, kiegészítő kérdéseket adott föl neki. Ha a diák akadozott, *hogy... hogy, ne-*

⁸ L. Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliái. Szeged, 1993. 347. — Vö. A megyés püspök áldotta meg a Szent Imre kollégium kápolnájának oltárfreskóját. Délmagyarország, 1938. dec. 10. — Várady Imre: A legújabb szegedi freskó. Szegedi Új Nemzedék, 1938. dec. 25. — Freskó a díszteremben. Délmagyarország, 1988. jún. 15. — Díszterem — freskóval. Csongrád Megyei Hírlap, 1988. jún. 15. — Tandi Lajos: Vinkler László Szent Imre-freskója. Délmagyarország, 1989. febr. 11.

vetve szólt rá: ne *hogyozz*... Beröppült egy darázs a nyitott ablakon; azt mondta rá: darage; hozzátéve: ha a garage — garázs, akkor a darage: darázs. 1936-ban lépett Egyiptom trónjára I. Faruk király. Takáts tiszti jó kedvében így kommentálta: boldok ezek az egyiptomiak. Farukra tették a koronát... Ilyenkor büszkélkedett apátfalvi paraszt nagyapjával: „Cserhajú öregapám” — simította hátra haját tenyerével homlokától tarkójáig —, így fenyegette meg gyerekkorában, ha rossz fiat tett a tűzre: „Endrefi!” Ez is kedvelt szólása volt: „Ej-haj, sose halunk meg, legalábbis nagyon ritkán...” Bajai múzeumi munkatársa, Bárdos Ferenc (1911—2000) hozzám írt 1996. szeptember 6-i levelében úgy emlékezett rá, hogy hivatalos személyekkel való tárgyalásain keményen, de „remek humorát is bedobva” vitázott — eredményesen. Varázsos személyiségnek mondja, „okos volt, a magasabb lélek áramlott benne, körítve sok-sok sziporkával”. A *cinterem* szót tőle hallottam először. Gúnyosan idézett valakit: „a lovagok a cinteremben összecsapnak...” Írója nem tudta, hogy a cinterem nem holmi vívóterem, hanem coemeterium: temető!

Takáts Endre kézírása az ajándékkönyvembe

A történettudós

1930 ősztől a szegedi felsőkereskedelmi iskolában hittanárként látott hivatásának teljesítéséhez. 1934–36-ban Pallavicini Alfonz Károly örgróf fiainak, Károlynak (*1923) és Frigyesnek (*1924) volt nevelője.

1937-ben helyezték a Baross Gábor Gimnáziumba. Ő vezette a Mária-kongregációt, az egyházi énekkart, egy évig a cserkészcsapatot. Vezetésével többek között a kongreganisták 1938. március 25-én kerékpáron kirándultak Pusztaszerve, 1939. április 30-án kisvasúttal Várostantyára, május 18-án busszal Szatymazra, 1940. május 25-én Alsóközpontra, a mai Mórahalomra. Ide nem véletlenül.

1939-től évente rendszeresen helyettesítette Balogh István szeged-alsóközponti plébánost, az 1945 után politikai szereplésével elhíresült „Balogh pátert”, akkor miniszterelnökségi államtitkárt. (Alsóközpont 1950 óta Mórahalom önálló község.

1989-től város.) Takáts Endre októberben két délutánt töltött az ottani laktanyában elhelyezett 116 lengyel menekült körében, és megdöbbenve tapasztalta, hogy a száz legénységi állományú katona a rajta levő ruhán kívül alig tudott valamit magával hozni. Beadvánnyal fordult Pálffy József polgármesterhez. „Hatvan olyant is találtam — írta —, akinek még váltani való fehérműje sincs.” Elérte, hogy számukra a Szent Vince Szeretetegyesület nőtagjai egy-egy inget és alsónadrágot varrtak, „hogy addig is, amíg róluk intézményesen gondoskodnak, érezzék jóindulatunkat és keresztényi szeretetünket”. „Arra gondoltam, hogy Méltóságod és városunk, mint a bajbajutott lengyel testvéremzet jóakarói bizonyosan segítségére sietnek a jó ügynek.”⁹

Takáts Endre betanításában az iskola kongreganistái számos műkedvelő előadással szerepeltek az iskola falain kívül is. 1940. április 14-én pl. a főlsővárosi művelődési házban Glattfelder Gyula püspök jelenlétében. Itt láttam, s később Szőregen én is előadattam cserkészeimmel a *Vadsértés áfonyával* című fürgeteges bohózatot meg a „lassított fölvételű” „oktatófilmrészletek” közül *A fogorvost*. Ezt a műsort május 2-án a rókusai művelődési házban megismételték. A két előadás jövedelmét az ugyancsak Takáts Endre kezdeményezésére tervbe vett Szent István diáktemplom javára szánták. A templom a Maros utca torkolatában épült volna föl, azon a mai téren, amely a kiskörút és a József Attila sugárút találkozásában, az új Hungária Szállóval szemben jött létre. (A „Komócsin Zoltán téren”!)¹⁰ A kongreganisták gyakran rendeztek műsoros teadélutánokat is.

Az 1942. évi nyomtatott értesítő szerint ez időben Takáts Endre nemcsak a Szent Imre Kollégium prefektusa, hanem a csanádi egyházmegye szentszéki ügyésze is. *Rebellis fia a püspöki széken* címmel előadást tartott a budapesti rádióban.

Ebben a Wesselényi-féle szövetkezésben résztvevő, ezért kivézt Nádasy Ferenc országbíró fiáról szólt. Róla írta ugyanis *Gróf Nádasy László csanádi püspök* címmel 1943-ban megjelent bölcsészdoktori értekezését, amely terjedelmével (144 lap!) és színvonalával egyaránt jóval fölötte áll a korabeli doktori értekezéseknek, és megfelelne a közelmúlt bármely történelmi tárgyú kandidátusi értekezésének. (A Századok 1944. évfolyamában Tóth László szegedi professzor méltatta.) Takáts Endre ugyanis közben, 1939 és 1941 közt a szegedi egyetem bölcsészkarán tanult, és történelem-földrajz szakon középiskolai tanári oklevelet is szerzett. Az 1942/43. tanévben a III. osztályban földrajzot és honvédelmi ismereteket, a VII-ben földrajzot is tanított.

Minderről én akkor mit sem tudtam. Pedig kedves tanítványa voltam. A IV. osztály végén jutalomkönyvet kaptam tőle, mert liturgiát tanultunk, s én mint naponkénti ministráns Szőregen, jeleskedtem a szertartásban. Amikor valaki meg-

⁹ Lagzi István: Adatok a lengyel menekültek dél-magyarországi (dél-alföldi) történetéhez. = Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939–1945. Szerk. Lagzi István. Bp.—Szeged, 1979. 96. (Hasonmás.)

¹⁰ Takáts Endre: Építsünk, ne építsünk? A Szent István-diáktemplom ügye a mai közgyűlés előtt. Délmagyarország, 1940. dec. 18.

akadt, és senki sem tudta az osztályban a folytatást, a *tiszi* csak rám nézett kérdőn: *Laci?* S én tudtam. Még ötödikben dogmatikában, hatodikban erkölcsstanban is élen jártam, de hetedikben, nyolcadikban már olykor csalódnia kellett bennem, mert gyakran nem készültem. De megadta a jelest, már csak azért is, mert úgy tudta, pap leszek.

Nem lettem az, egyebek közt azért sem, mert Szent Ágostonnal együtt úgy vélttem: „Putabam enim me miserum fore nimis, si feminae privarer amplexibus.” „Azt képzeltem, hogy nagyon is szerencsétlen leszek, ha asszonyi ölelés híján kell élnem.” 1943 júniusában érettségiztem, szeptemberben beiratkoztam az egyetem bölcsészkarára, magyar-latin-filozófia szakra. Takáts Endrét szem elől vesztettem.

Baja polgármestere

Így sokáig azt sem tudtam, hogy őt is a Szent Ágostontól félt erő győzte le.

Alsóközponon, Balogh pátert helyettesítve ismerte meg Varga Mátyás (1888–1952) iskolaigazgatónak, kántortanítónak és feleségének, Veres Mária (1890–1977) óvónőnek leányait, Rózsát (*Domaszék, 1913) és Klárát (*Alsóközpon, 1918). Mindketten tanítóképzőt, majd főiskolát végeztek. Rózsa matematikát és fizikát, Klára magyart, történelmet, éneket-zenét tanult. Utána Apponyi-kollégistaként tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szereztek. Az Apponyi-kollégisták pedagógiát és filozófiát az egyetemen hallgattak. Takáts Endre és Varga Rózsa ezeken az órákon is találkozott. Rózsa tanári pályáját Nagyváradon kezdte.

Nem tudtam, hogy Takáts Endre 1943-ban egyházi fölötteseitől kérte fölmentését egyházi kötelezettségei alól, és — a coelibátust, a papi nőtlenséget kivéve — meg is kapta.¹¹ Megpályázta az akkor megszervezett bajai főlevéltárnoki állást, és decembertől mint Baja törvényhatósági jogú város főlevéltárnoka működött. 1944-ben a Magyar Országos Levéltárban és a nagyváradi levéltárban gyakorlatot végzett. Itt is találkozott Varga Rózsával. A szovjet csapatok közeledtekor tért vissza Bajára. Bizonyára nem véletlenül folytatta tanári pályáját szintén Baján Varga Rózsa is.

A front október 20-án érte el Baját. A várost régi vezetői elhagyták, Takáts Endre maradt mint levéltáros a városházán a legmagasabb rangú és végzettségű tisztviselő. Önletrajza szerint 22-én a törvényhatósági bizottság helyben maradt tagjai őt választották polgármesterré a bajai háromszög kerületi kormányzói teendőivel is.¹² 1945 nyaráig látta el ezt a munkakört, akkor Erdei Ferenc belügyminiszternek fölajánlotta lemondását, és visszavonult a levéltárba.

¹¹ Nyilván már belső vívódásait tükrözi még a coelibátus védelmében frott cikke: Azok a papok! Délmagyarország, 1940. dec. 1.

¹² Bárdos Ferenc: Dr. Takáts Endre főlevéltárnok élete emléke, önletrajza tükrében. Bajai Honpolgár, 1996. július.

Baja város polgármesterétől.

Hirdetmény.

A szovjet katonai parancsnokság közlése szerint **FICZERE ALBERT** Szeremlei-utcai lakos, miközben szovjet katonai kísérettel Bácsbokod felé haladt, a hely-én előtt 4 km-el lefegyvertette az őrséget és az elvett fegyverrel kísérőjét megsebesítve elmenekült.

A katonai parancsnokság rendelkezése értelmében **FICZERE ALBERTET** november 4-ig ki kell szolgáltatni. Ellenkező esetben két lányát és a város polgárságából 50 tuzst kivégeznek.

Nyomatékosan felhívom a város közösséget, hogy polgártársai és saját élete megmentése érdekében mindent kövessen el, hogy fentnevezett Ficzere Albertot megtalálhassuk. A nyomravezetőnek 25.000 pengő jutalmat tűzök ki. Aki Ficzere Albert tartózkodási helyét vagy erre vezető bármiféle nyomot tud, jól felfogott érdekekben azonnal jelentse a polgárőrség parancsnokának.

Ha Ficzere Albert önként jelentkezik, a szovjet katonai parancsnokság közlése szerint sem őt, sem lányait nem fogják kivégezni és ezáltal 50-ártatlan polgár is megszabadul a biztos haláltól.

Baja, 1944. október hó 29-én.

Láttam:

Terescsenka s. k.

Ficzer Albert
Levegőt 7000
Dr. Takáts Endre
Dr. Takáts Endre s. k.

Terescsenka hirdetménye

Furcsa és sajnálatos, hogy a bajai helytörténetírás máig nem tárta föl részletesen ezt az időszakot. Így csak a szájhagyományra és az ebből született néhány írásos emlékezésre támaszkodhatunk Takáts Endre tevékenységének megörökítésében.

Terescsenka városparancsnok október 29-én falragaszon tudatta a bajaiakkal, hogy Ficzere Albert Szeremlei utcai lakos (Bárdos Ferenc szerint detektív), miközben szovjet katonai kísérettel Bácsbokod felé haladt, a község előtt négy kilométerrel lefegyvertette, és az elvett fegyverrel megsebesítve őt, elmenekült. A városparancsnok követelte, hogy a szökevényt szolgáltatassák ki; ellenkező esetben két lányát és a város lakosai közül ötven tuzst kivégeztet. A falragaszra a városparancsnok a neve mellé — megkérdése nélkül — odanyomtatta a polgármesterét is: *Dr. Takáts Endre s. k. a város vezetője*. Utólag íratta vele fölé saját kezűleg a nevét.

A továbbiakról az egyik változatot egykori paptársa, Verner Dezső (1908–1990), 1943-tól ásothalmi plébános szóbeli közlése alapján ismertettem, az egy osztállyal fölöttem járó Németh András (1924–1999) örökölte meg szépirodalmi igényrel, tehát a valóságot képzelettel vegyítve, *Cingulussal és cingulus nélkül* című elbeszélésében.¹³ E szerint a városparancsnok a kivégzendő tuzsok jegyzékével rontott be *Szakáts Pálhoz*, követelve, hogy ő is írja alá. A bajai rabbi javaslata alapján megválasztott polgármester hosszas töprengés után vállalta. Idegesítő remegő kézzel írta le nevét.

„A parancsnok elégedetten vette át a papírt, de amikor ránézett, kigúvadtak a szemei.

— Mít csinált? Hová írta a nevét?

— A lista tetejére — felelte Szakáts, miközben hátradőlt a székén.

— De ember, a lista elején lévőket kivégezik!

— Igen, tudom, akkor velem kezdjék...

A parancsnok elvörösödött, széttépte a papírt, összegyúrta, ledobta a földre, és a csizmájával megtaposta.

— Bolond pap! — kiáltotta Szakáts felé, és gyorsan kifelé indult. Az ajtónál lelassult, megfordult, levette a sapkáját és csöndesen megjegyezte:

— Polgármester úr, kevés ilyen bátor és becsületes emberrel találkoztam életemben, mint maga.”

A másik változatot Kőhegyi Mihály (1934–2001) bajai múzeumigazgató szóbeli közlése alapján Tamás István (1932–1998) a Magyar Nemzet 1996. július 15-i számában *T. E. listája* című tárcájában örökölte meg:

„1944. október 30-án Terescsenka ezredes parancsa után Takáts Endre a poklok éjszakáját élte át. Ötven név! Ötven élet!

Nem tudjuk, miként töltötte ezeket az órákat. A családjának talán igen, másoknak nem beszélt róla. A bajaiak is a tolmács évekkal későbbi elbeszéléséből tudják a többit.

Oktober 30-án tehát jelentkezett a szovjet parancsnokságon.

Amikor meglátta, az ezredes felugrott az asztala mellől.

¹³ Délmagyarország, 1989. dec. 16. = Németh András: A nap szembenéz a holddal. Szeged, 1996. 40–45.

— A listát!

Takáts Endre egy ideig némán állt, majd Terescsenko második hangos és durva felszólítására elővett zsebéből egy papírlapot, és átnyújtotta.

Az ezredes átvette, rápillantott. Egy-két másodpercig nézte a papírlapot. Előntötte az indulat, haragjában kivörösödött, a pisztolytáskájához kapott.

Takáts Endre mozdulatlanul állt.

Lelővi, gondolta a tolmács, aki az előszobában már látta Takáts Endre listáját, és majdnem elájult. Civil ember volt, bajai polgár, az első világháború fogolytáborában tanult meg oroszul, alighanem Szibériában.

Terescsenko markolta a fegyvert, de nem emelte fel. A keze reszketett, arcának eltorzult vonásai lassan kisimultak, megindult Takáts Endre felé, de visszalépett, aztán újra megindult, és átölelte, majd némán kizuszkolta az ajtón.

A papírlapon egyetlen név állt: *Dr. Takáts Endre.*

A harmadik változatot Bárdos Ferenc rögzítette számomra idézett levelében. Az ő forrása közvetlenül a tolmács volt: Herr György (1888–1960) zenetanár, karnagy. Ő hosszú hadifogság után 1924-ben lengyel feleségével került Bajára. „Bandi nem beszélt róla — írta a túszygyről Bárdos Ferenc. — Azon az éjszakán Bandi benn maradt az irodájában, tépelődött, nyilván imádkozott is. És szitta a kis pipáját.” Herr György beszélte el Bárdosnak: „Mikor az aláírt túszynevsorért a parancsnokkal megjelentek az irodában, a polgármester felállva fogadta őket, és átnyújtotta az ívet. A parancsnok átvette, belenézett, elolvasta-elolvastatta, azután az ívet letéve az asztalra a polgármesterhez lépett: két kezét feléje nyújtva csak ennyit mondott: *Tovaris! Nem lesz kivégzés!* Mikor megfordult, csillogott a szeme, majd az ívet megmarkolva összetépte.”

Baja mindenesé

Akár így, akár úgy történt, annyi bizonyos, hogy Takáts Endre mint századunkban ritka hős bizonyosságot tett bátorságáról, emberségéről. Feleségének később azt mondta: „Én nem ítélnék senkit halálra!” Felesége úgy tudta, férje csak a saját nevét írta a listára. Ficzerét ezután a szovjetek túszyként kezelt lányainak kivégzésével zsarolták, ezért föladta magát. Hadifogságban halt meg.

Mint mondtam, 1945 nyarán visszavonult a levéltárba. Minden bizonnyal Balogh páterrel való barátsága révén rövid ideig a kispapapárt Bács-Kiskun megyei főtitkára és országgyűlési pótképviselője lett. Vezető szerepet vitt Baja kulturális életében. 1947 tavaszán félállásban megbízták a múzeum vezetésével. Április 16-án összehívta a város kulturális életének vezetőit, és megkezdte velük a múzeumbaráti kör szervezését. Beszédében Baját a megvalósulatlan akarások és az elszasztott alkalmak városának nevezte, és elérkezettnek látta az időt, hogy az álmat és terveket végre valóra váltsák. Javaslatára május 30-án a város törvényhatósági bizottsága egyhangúlag elfogadta „Bács-Bodrog vármegye és Baja város múzeumának és művelődési házának” létrehozását. Ebben bizonyára szegedi kettős

intézet, a Közművelődési palota: a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum példája lebegett szeme előtt.

A bajai múzeum történetének krónikása, Merk Zsuzsa, megállapította, hogy 1947 második fele „olyan eredményeket hozott, melyek minden reményt megadtak arra, hogy a múzeum valóban Baja, de egyben a megye kulturális és tudományos életének meghatározó intézményévé legyen, s rövid idő alatt olyan események történtek, amilyenekre az alapítástól eltelt tíz év alatt hiába vártak”.¹⁴

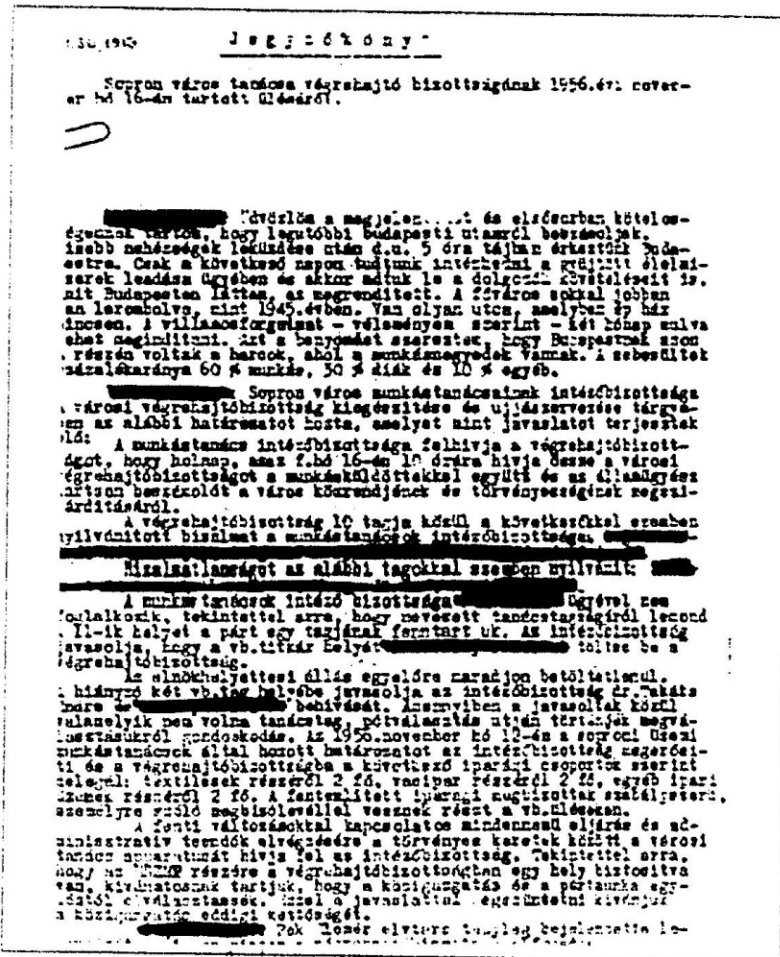
A város történeti anyag Mészáros Lázár családjának levéltárával bővült. A képtár többek közt Barabás Miklós, Nagy István, Tornyai János, Iványi-Grünwald Béla alkotásaival. A néprajzi tár a debreceni múzeum alapítójának öccsétől, Déri Frigyesztől származó anyaggal gazdagodott. A múzeumi könyvtárból 1950-ben Bárdos Ferenc vezetésével önállósult a városi közkönyvtár. Takáts Endre 1948-ban kezdeményezte, hogy a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége tegyen lépéseket a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múzeumának megszerzésére Zomborból. A szabadságharc évfordulóján centenáriumi kiállítást rendezett, és elnevezte intézményét Mészáros Lázárról. 1949. március 31-én megnyitotta a Modern Képtárat. Ő hozta létre a Rudnay Művésztelepet. Szorgalmazta a múzeum jogi helyzetének tisztázását is: végre 1949-ben nyilvánította a minisztérium közgyűjteménnyé. Ugyanebben az évben elérte, hogy a múzeumépület az emeleti részszel bővíthetett. 1950-ben a főszozatot szerzetesi, valamint a város által megvásárolt Zichy-könyvtárból tudományos könyvtárat létesített a volt Kereskedelmi Bank palotájában.

1950. június 15-én az autóbusz-állomáson várta új munkatársát, későbbi utódát, Solymos Edét. Már ismerték egymást, mert karácsonykor a néprajz-ösrégészet-muzeológia szakos egyetemi hallgató Baján járva meglátogatta a múzeumot, és Takáts Endre akkor barátságosan fogadta, körbevezette a múzeumban. Solymos Ede így jellemezte őt: „Csodálatos energiával és meggyőző erővel tudott mindenkét az ügy szolgálatába állítani. Mikor elmondtam, hogy tavaszra végzek, vízi élettel foglalkozom, és valószínűleg a rövidesen nyíló kalocsai múzeumhoz fogok kerülni, lecsapott rám: — Nekünk van egy néprajzosi státusunk, jövőre be kell tölteni. Itt egy dél-dunai múzeum lesz, nagy halászati kiállítással, meg dunai molnárság, hajózás stb. stb. — mondta, mondta a szebbnél szebb terveket, míg végül zúgó fejjel ígértem, hogy jövök.”¹⁵

1950 őszén a tanácsrendszerrel megszűnt Sopron megye és Sopron város mint megyeszékhely. Mind a megyei, mind a városi levéltárát államosították és összevonták. Ennek az állami levéltárnak a vezetésével bízta meg a Levéltárak Országos Központja Takáts Endrét. Az éppen ekkor, 1951. január 1-jével államosított bajai múzeum vezetését Solymos Ede vette át tőle. Utóda emlékezésében ezt írta:

¹⁴ Emlékkönyv a bajai múzeum 50 éves évfordulójára (1937–1987). Szerk. Merk Zsuzsa. Baja, 1989. 15.

¹⁵ Solymos Ede munkássága. Emlékirat és bibliográfia. Kecskemét, 1994. 7.

Soproni jegyzőkönyv

„A város megkönnyebbült: megszabadult az anyagi terhektől, és megszabadult Takáts Endrétől is, aki nagyon rámenős volt, itt töltötte a háborús éveket, ő volt az oroszok bejövetele után az első polgármester, sok mindent tudott, amire egyesek már nem szívesen emlékeztek.” Hozzá írt levelében hasonlóan jellemezte: „Egyébként fantáziadús, rámenős ember volt, rágta kis angol pipáját, csipős humora volt (ezért sokan nem is szerették).” „Mikor Bajáról elköltözött, rám örökölte

lakását, ami egy szoba és előszoba volt, ott volt a mosdó lavór is. Jó volt, oda nőstültem.”

Sopron levéltárosa

Takáts Endre 1950. december 4-től 1957. október 17-ig dolgozott a soproni levéltár vezetőjeként. Közben, 1951 májusában polgári házasságot kötött Varga Rózsával. Két lányuk született: Annamária (*1952) és Rózsa (*1953).

1952 nyarán, balatoni időzésünk végén, feleségemmel meglátogattam egykori tanáromat. Szívesen fogadott, megmutatta intézményét, de részletekre már nem emlékszem. Csak arra, hogy méltatlankodott, amiért hibásan, német eredetűnek vélve *Lövéreknek* mondják a Sopron környéki villateleptülést, a nyilazó lövészekről elnevezett *Lövéreket*.

A Soproni Szemle véletlenszerűen megőrizte működésének néhány mozzanatát. 1955–57-ben tagja volt a szerkesztőbizottságnak. 1954. október 5-én a Soproni Ünnepi Hetek keretében a Liszt Ferenc Művelődési Házban Lackner Kristófról tartott előadást. 1955-ben *Sopron megyei jobbgylevelek a 18. századból* címmel nyolc levelet tett közzé a folyóiratban. Ugyanebben az évben megszerezte a „százévesek munkaközösségét”: a megelőző évszázad soproni történetének földolgozására. A Soproni Szemle 1956. évi 1. számában *Javaslatok a soproni helytörténeti kutatások megindítására* címmel elő is terjesztette részletes tervét.

Sopron forradalmi vezetője

Sopron híres gazdag helyi hagyományápolásáról, helytörténeti kutatásáról. Az 1937-től kisebb megszakításokkal máig élő Soproni Szemle a hasonló folyóiratok mintaképe. Annál furcsább, hogy Sopron 1956. októberi eseményeinek ugyanúgy hiányzik a részletes földolgozása, mint Baja 1944. őszi históriájának. Így csak foszlányokat tudunk Takáts Endre ekkori — a bajaihoz méltó — tevékenységéről.

Ő maga 1961-ben önéletrajzában azt írta: „1956. október 27-én Gyulay Zoltán egyetemi tanár javaslatára Sopronban engem választottak meg az Ideiglenes Nemzeti Tanács vezetőjének. Ebben a minőségemben minden igyekezetemmel azon voltam, hogy a kilengéseket megakadályozzam, a város épségét és békéjét megóvjam. Így felesleges áldozatok nélkül került a város 1956. november 4-én a szovjet katonai parancsnokság kezébe. 1956 novemberétől a Soproni Városi Tanács VB elnökhelyettesi tisztségét töltöttem be 1957. március végéig, amikor lemondtam, és újból a levéltárban folytattam működésemet.”

Peéry Rezső (1910–1977) író, soproni gimnáziumi igazgató, 1956 után a stuttgarti pedagógiai főiskola könyvtárának vezetője, így emlékezett: „A Városi Tanács vezetőjének valamennyien E.-t [Endrét] kívánjuk, ezt az élete delén levő, ércből való, pompás és okos embert, akinek kivételes rátermettséget, mérsékletét, tapintatát és egyenes jellemét jól ismerjük.” „A márványhomlokú E. félórán belül

testületet formál a tétován tanácskozókból. Akarata, határozottsága, közigazgatási tudása és erélye rendet teremt sorainkban. Komoly, elszánt arcán látom, tudja, milyen nehéz feladatra vállalkozott.”¹⁶

A Soproni Napló 1. évfolyamának 1. számában, november 3-án az impresszumban ezt olvassuk: „Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság. Felelős kiadó: dr. Takáts Endre, a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács elnöke.” Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárától a közelmúltban kapott 12 gépelt lapnyi "anonimizált", azaz kiherélt irat jelentéktelen adalékokat szolgáltat Takáts Endréről. A forradalom alatti időből mindössze a nemzeti tanács október 28-i szervezeti beosztása maradt meg. "A tanács elnöke: Dr. Takáts Endre, székel a városi tanács elnöki szobájában, Tanácsháza, I. em. 10. sz. ajtó."

A többi irat a november 4-e utáni időből való. A *Jegyzőkönyv Sopron város tanácsa végrehajtó bizottságának 1956. évi november hó 16-án tartott üléséről* először azt mondja: "Az elnökhelyettesi állás egyelőre maradjon betöltetlenül. A hiányzó két vb. tag helyébe javasolja az intézőbizottság dr. Takáts Endre és [törlés] behívását." Valaki utal a forradalom alatt történetekre: "A városi Nemzeti Tanács megbízásából megvizsgáltuk az elítélteket, és a politikai foglyokat a Városi Nemzeti Tanács szabadon bocsátotta." Takáts Endre is föl szólalt: "a noviszádi rádió azt a hírt közölte, hogy Sopronban 20 kommunistát kivégeztek. Szerintem megfelelő lépéseket kellene foganatosítani, nehogy más rádiók is átvegyék ezt a téves hírt." "Dr. Takáts Endre: A város burgonyaellátásának biztosításához teherautót tudunk biztosítani." (A stílus aligha Takáts Endrét, inkább a jegyzőkönyvvezetőt jellemzi.)

A Kisalföld november 18-i száma közölte, hogy átalakították a soproni városi tanács végrehajtó bizottságát. Elnöki tisztségében megerősítették Bognár Dezsőt, elnökhelyettesé dr. Takáts Endrét választották. A december 22-éről fennmaradt jegyzőkönyvben tehát már ilyen minőségében szólt a budapestiek megsegítésére szervezett gyűjtés eredményeiről, a gazdasági és pénzügyi csoport összevonásáról, a szénellátás gondjairól, a kórház helyszükéről, az egészségügy bonyolult szervezetéről és adminisztrációjáról.

Fennmaradt Takáts Endrének a Levéltárak Országos Központjához 1957. január 25-én írt levele, amelyben fölötteseit arról tudatta, hogy elnökhelyettesi tiszteről lemondott, és levéltárvezetői munkáját "osztatlan erővel" folytatja.

Ismét önéletrajzából idézem:

"Az 1956-ban való ténykedésem alapján bírósági eljárást indítottak ellenem. Vizsgálati fogságban voltam 1957. október 17-től 1958. június 10-ig, amikor a Legfelsőbb Népbizottság szabadlábra helyezett. A tárgyaláson már szabadlábra helyeztetten vettem részt. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa felmentett, és a büntetés kiszabását mellőzte, semmiféle költségben nem marasztalt el, és ítéletében megállapította, hogy nem voltam ellensége a népi demokráciának."

¹⁶ Peéry Rezső: Requiem egy országrészért. München, 1984. 315.

A börtönben teljesen megöszült. Amikor szabadulása után szolgálattételre jelentkezett, a Művelődésügyi Minisztérium levéltári osztálya június 14-i levelével állásából föl függesztette, és közölte vele, hogy fegyelmi vizsgálatot indít ellene, és fele fizetését visszatartja. A bírói ítélet a bűnösség megállapítását és büntetés kiszabását mellőzte ugyan, de megállapította, hogy "a vádlott a hatalmat a nemzeti tanács élén átvette, így bűncselekményt követett el: helyes tehát a vádlott bűnösségének megállapítása". Erre hivatkozva a levéltári osztály fegyelmi határozata is elmarasztalta: "szemben állt a népi demokrácia állami és társadalmi rendjével, amikor Sopron Város Ideiglenes Nemzeti Tanácsa elnöki tiszttét nem kényszerűleg elvállalta [...] magatartása fegyelmileg vétkesnek minősül, mert levéltárvezetői feladatkörével és hivatásával össze nem függő, sőt e feladatok megrövidítésével járó és önként vállalt népi demokrácia ellenes magatartást tanúsított, amelyet csupán a csatolt jegyzőkönyvbe mondott jóhiszeműsége csökkent a rendelkező részben kimondott fegyelmi elmarasztalás erejéig". A fegyelmi büntetés enyhének látszott: írásbeli megrovásban részesítették. Csakhogy augusztus 5-én „népgazdasági érdekből” a Szegedi Állami Levéltárba helyezték át, 2200 Ft levéltárvezetői fizetéséből 1900 Ft járandóságú levéltárosi munkakörbe átsorolva. Ez már súlyos csapás volt, hiszen nemcsak jövedelme lett kisebb, de családjától elszakítva életvitele is költségesebbé vált.

1958. szeptember 1-től 1959. február 16-ig dolgozott Oltvai Ferenc mellett. Nem találkoztam vele, nem tudtam, hogy újra itt van. Kérésére, hogy Sopronban maradjon családjához közelebb lehessen, a szombathelyi levéltárba helyezték, még mindig levéltárosi minőségben. Ismételt kérelmére 1960. január 16-tól visszakerült a soproni levéltárba, beosztottként. 1961. október 1-jétől ismét vezető lehetett: kinevezték a veszprémi levéltár élére.

Veszprém levéltárosa

Veszprémbe is a rá jellemző munkaszeretettel, hozzáértéssel dolgozott. Baján megszervezte a levéltárat, múzeumot, képtárat; Sopronban az értékes városi anyag rendezése mellett sikerrel oldotta meg a polgári és népi demokratikus korszak iratanyagának begyűjtését, földolgozását. Veszprémi utóda, Madarász Lajos nekrológiájában így summázta itteni munkálkodását: „Veszprémbe kerülve, a semmiből indulva, másod-, harmadmagával ismét elvégezte e feladatot, és 11 éves fárdatlan munka, szolgálat után egy rendezett levéltárat, máig ható tradíciókat hagyott hátra.”¹⁷ Ezt az illetékesek *Veszprém városért* és *Veszprém megyéért* érdememekkel méltányolták. Területi referensként saját levéltárán kívül is hatott. Levéltáros nemzedékek végezték el, mondja Madarász Lajos, *a Takáts-féle iskolát*. 1966-ban megjelent orvos ezredes öccsével, Takáts Lászlóval közös dolgozata: *Adalékok a 17. század fordulójának katona-egészségügyéhez*. 1971-ben a Levéltári

¹⁷ Madarász Lajos: Takáts Endre. Levéltári Szemle, 1985. 103.

Szemlében *Régi levelesházi „tékák” a megyei levéltárban* címmel közölte dolgozatát.

Több évi próbálkozás után, Papp Antalnak, az esztergomi prímási iroda titkárnak segítségével 1968-ban VI. Pál pápa fölmentette a coelibátus alól is. A budai krisztiinávárosi templomban — ahol hajdan Széchenyi István — tartotta esküvőjét.

1973. február 26-án ment nyugdíjba. Ekkor több ideje jutott a szakirodalom művelésére. 1980-ban a Fejér megyei történeti évkönyvben jelent meg Várnai Tamással közösen írt *Balatonbozsok története* című falumonográfiája. Utolsó munkáinak eredményét, *Veszprém megye legjelentősebb XVII–XVIII. századi özszeírásai* és Bél Máttyás *Veszprém megye leírása* (Veszprém, 1989) című forráskiadványok megjelenését már nem érthette meg. Ez utóbbinak előszavában ő vázolta föl Bél Máttyás pályaképét.

Csak 1983-ban mutatkoztak meg agy-érelmeszesedésének tünetei. 1984 júliusában Budapesten megműtötték.

Az életregény vége

Augusztus 30-án levéllel kerestem meg. A makói múzeum tervbe vette Eperjessy Kálmán *Írások a régi Makóról* (1928) című könyvének hasonmás kiadását, s engem kértek meg az utószó megírására. Ehhez újra elolvastam Takáts Endre doktori értekezését. Ez eszembe juttatta, hogy dedikálhatom kedves tanárommal, ezért a levélhez csatoltam a szokásom szerint piros ceruzás aláírással tarkított könyvét is.

Aláírása nélkül, özvegyétől kaptam vissza, csak a napot közlő gyászjelentéssel együtt. Szeptember 25-i kísérőlevelében ezt tudatta velem:

Sajnos már csak ezt tudjuk küldeni!

Endre tüdőgyulladásban volt. Már úgy nézett ki, hogy javul, amikor szeptember 21-én hajnalban egy frontbetörés hatására — a jelek szerint álmában — csendesen elszenderült.

A Maga által visszaküldött könyvet sokat, érdeklődéssel nézegette, olvassatta a kiemelt részleteket.

Így küldöm vissza az Ő szeretetével ezt a könyvet.

A temetés pontos idejét még nem tudjuk, de azt gondolom, onnan megérdeklődheti. Azt tartottuk fontosnak, hogy a napot tudja. Az Ő szeretett "Péter Lacijának" küldi utolsó üdvözlését Tőle

Dr. Takáts Endréné

*
Ott voltam a temetésén, 28-án, az apátfálvi sírkertben. Édesapja, édesanyja, kis korában elhunyt két húga mellé temették.

